

Het cordon sanitaire en het ontluiken der democratie?

Jos Geysels, Sarah de Lange en Meindert Fennema

In- en uitleiding: de redactie: Peter Bursens en Eelke Heemskerck

Inleiding

In het vroege najaar 2007 laat Alexander Pechthold, voorman van D'66 in de Nederlandse Tweede Kamer zich in een interview uit over Geert Wilders. "Deze man smeekt om een cordon sanitaire", zegt hij. "Dat gun ik hem niet, dat krijgt hij van mij niet. Dat zou hem een martelaar maken, wat hij ook wil. Hij tegen de rest. Dan heeft hij definitief een vrijbrief niet te hoeven argumenteren, onderbouwen en te luisteren naar alternatieven. Daarom zal ik tegen hem in blijven gaan".

Het Nederlandse politieke debat is de afgelopen jaren ongekend verhard. Na een jarenlange parlementaire leegte rechts van de VVD is er – sinds de opkomst van Pim Fortuyn – een grote rol te spelen voor populistische partijen op de rechterbuitenvleugel. Ook Rita Verdonk vecht mee voor de gunst van de kiezer op deze flank. En hoewel zowel de standpunten als de parlementaire omgangsvormen van deze nieuwe rechts-populisten door veel politici worden verafschuwd, keren de andere Nederlandse politieke partijen zich niet van hen af. Zelfs niet wanneer Geert Wilders een minister in de Kamer herhaal-

delijk bestempelt als "knettergek". Toen de extreemrechtse Centrum Democraten in de eerste helft van de jaren negentig het parlementaire toneel betraden, was de reactie totaal anders. Kijkend naar de Vlaamse pogingen om het Vlaams Blok, zoals de partij toen nog heette, in te kapselen, werden Janmaat en zijn partij genegeerd volgens de methode van het cordon sanitaire.

Waarom kiest de Nederlandse politiek op dit moment zo stellig tegen een cordon sanitaire? En welke rol speelt de Vlaamse ervaring daarbij? Is het cordon sanitaire in Vlaanderen nog altijd in leven? En heeft het opgeleverd wat de aanhangers ervan verwachtten? Hebben we in Nederland te maken met hypocrisie of juist met voortschrijdend inzicht? En hoe moet het nu verder in Vlaanderen?

Kunnen we met andere woorden de eenduidige afwijzing van het cordon sanitaire door de Nederlandse politici beschouwen als een overwinning voor het totale democratiebegrip, waarbinnen – zoals Alexander Pechthold ons voorhoudt – op basis van gefundeerde argumenten de strijd in debat kan worden beslecht?

Hoe verhoudt zich, ten slotte, de discussie over het cordon sanitaire tot andere ontwikkelingen van de hedendaagse democratie in de Lage Landen, zoals de politieke versplintering, het groeiende populisme en de tanende legitimiteit van het Europese project?

Al deze vragen werden voorgelegd aan enkele bevoorrechte getuigen van het debat. Zij selecteerden er enkele uit en lieten hun licht schijnen over de voor hen cruciale aspecten van de discussie. Als eerste komt Jos Geysels aan het woord. Als oud-politieksecretaris van de Vlaamse Groenen (eerst AGALEV, nu Groen!) stond hij in 1989 aan de wieg van het cordon sanitaire. In zijn bijdrage herinnert hij de lezer aan de uitgangspunten die centraal stonden bij de eerste afspraken over het cordon sanitaire, nu bijna 20 jaar geleden. Na een terugblik op de effecten van de afspraken verdedigt hij anno 2008 nog steeds het cordon als een instrument dat de fundamenteën van de democratie mee helpt te vrijwaren. Sarah de Lange bereidt aan de Universiteit Antwerpen een proefschrift voor over rechts-populistische politieke partijen. Zij schetst in haar bijdrage de academische contouren van de discussie. Ze waarschuwt voor eenzijdige, ongefundeerde en ondoordachte stellingnames in het debat, zeker wanneer getracht wordt de Vlaamse ervaringen te vertalen naar de actuele Nederlandse politieke situatie. De Langes bedenkingen maken een mooie overgang naar het huidige Nederlandse debat over het cordon. Professor Meindert Fennema, verbonden aan de Universiteit van Amsterdam, bestudeerde extreemrechtse partijvorming in Europa, en is voorzitter van het Centrum voor Ra-

dicalisme- en Extremisme Studies (CRES). Hij schrijft over de Nederlandse ervaringen met een cordon sanitaire en de gevolgen daarvan voor het hedendaagse politieke debat in Nederland. Hij stelt dat Nederland de discussie over een cordon eigenlijk al achter zich gelaten heeft en het debat voert in termen van angst en haat.

1. Over het cordon sanitaire en andere soepelheden

Jos Geysels, minister van Staat, oud-politieksecretaris van AGALEV en 'vader' van het Vlaamse cordon sanitaire

“Van Maaseik tot De Panne zullen de komende maanden Vlaamse burgemeesters en andere lokale politici ballonnetjes op-laten over het doorbreken van het cordon sanitaire. Een rondvraag van onze krant leerde gisteren dat minstens 16 Vlaamse burgemeesters, voornamelijk van CD&V en VLD, bereid zijn om na 8 oktober te praten met het Vlaams Belang.” Dat bericht stond in de krant *Het Laatste Nieuws* van 16 maart 2006. De gemeenteraadsverkiezingen waren in aantocht en voor een aantal kandidaat-burgemeesters was dit blijkbaar hét moment om het cordon sanitaire te bekritisieren. Dat was niet de eerste keer. Het cordon is altijd omstreden geweest, reeds van bij het begin. Amper 40 dagen na de ondertekening, juist na de Europese verkiezingen van 1994, blies toenmalig VU-voorzitter Jaak Gabriëls het cordon op, omdat het volgens hem het Vlaams Blok te veel in de kijker zette. De daaropvolgende jaren bleef het cordon een

discussiepunt, waarbij strategische en tactische argumenten de boventoon voerden. Het verdeelde politici en commentatoren, politieke waarnemers en kiezers.

Aan het cordon werd, volgens *Knack*-journalisten Han Renard en Bart Willems, een "mythische" en tegelijk "verlammende" kracht toegeschreven: "Voor de één is het dé levensverzekering tegen extreem-rechts bestuur, voor de ander precies dé garantie dat zo'n door extreem-rechts opgetuigd bestuur er ooit zal komen". Voor de enen hét geschenk aan het Vlaams Blok om zich in een martelaarsrol te profileren, voor anderen dé techniek om extreemrechts buiten het politiek debat te houden.

1.1. *Het begin*

De eerste versie¹ van het cordon sanitaire is er niet gekomen na de 'zwarte zondag' (24 november 1991)² maar vroeger, na de gemeenteraadsverkiezingen van 1988. Na een eerste mislukte poging ondertekenden op 10 mei 1989 de voorzitters van CVP (Herman Van Rompuy), SP (Frank Vandebroucke), PVV (Annemie Neyts), de algemeen secretaris van de VU (Paul Van Grembergen) en Jos Geysels (Agalev) een protocol waarbij ze zich ertoe verbonden "geen politieke akkoorden af te sluiten of afspraken te maken met het Vlaams Blok, noch in het kader van democratisch verkozen organen op gemeentelijk, provinciaal, gewestelijk, nationaal en Europees niveau, noch in het kader van verkiezingen voor de genoemde niveaus".

De tekst was kort en de motivatie duidelijk: het Vlaams Blok miskent in zijn programma en politieke praktijk de fundamentele democratische uitgangspunten en de daarmee verbonden menselijke grondrechten. Het cordon is met andere woorden een uitspraak over de grondbeginselen van de politieke democratie, over het respecteren van fundamentele grondrechten als vrijheid en gelijkheid.

De democratie is inderdaad een georganiseerd meningsverschil, een politieke ruimte waarin partijen elkaar 'bestrijden' op basis van hun programma en de daarmee verbonden argumentaties, stellingen en voorstellen. Democratie veronderstelt ideologische diversiteit en dus een levendige politieke strijd. Maar democratie impliceert ook het aanvaarden van grondbeginselen en grondrechten, zoals het gelijkheidsprincipe en het non-discriminatiebeginsel. Volgens de ondertekenaars van het protocol viel het Vlaams Blok onder dit democratische minimum en was (is) er dus geen reden om met deze partij samen te werken. In deze betekenis is het cordon een principiële uitspraak, volgens sommigen zelfs een ethische houding, en veel minder een strategisch manoeuvre. Het maakt een fundamenteel onderscheid tussen politieke 'tegenstanders' in de democratie en 'vijanden' van de democratie. Dat brengt ons bij het tweede aspect van het cordon. Het is een afspraak waarbij politieke samenwerking in de strikte zin (dit wil zeggen, gezamenlijke politieke initiatieven) en bestuursakkoorden om op de verschillende politieke niveaus meerderheden te vormen, worden uitgesloten.

1.2. *De praktijk*

Zowel de uitspraak als de afspraak werden op verschillende wijzen en dikwijls zeer ruim geïnterpreteerd. Volgens sommigen zou het cordon ondemocratisch zijn. Dat klinkt nogal eigenaardig omdat op geen enkele wijze de politieke praktijk van het Vlaams Blok / Belang en zijn vertegenwoordiging in de democratische organen en afgeleiden (zoals zijn aanwezigheid in de Raad van Bestuur van de openbare omroep VRT) aan banden wordt gelegd. Het cordon is bovendien een vrijwillige afspraak tussen politieke partijen en geen wettelijke, laat staan, afdwingbare norm.

Aan Franstalige zijde werd het cordon dikwijls uitgebreid tot een 'cordon médiatique', terwijl in Vlaanderen sommige waarnemers en politici elke stemming in het parlement waarbij het Vlaams Blok een resolutie van een andere partij steunde, als een doorbreken van het cordon beschouwden. Dat laatste overigens tot grote vreugde van Vlaams Blok / Belangvoorman Filip De Winter die geen kans voorbij liet gaan om dergelijke 'doorbraken' dik in de verf te zetten. In strikte zin zijn er trouwens de voorbije 15 jaar, vooral op gemeentelijk vlak, een aantal inbreuken geweest en werd de grijze zone (wanneer is er nu sprake van samenwerking en wanneer niet?) soms breed ingevuld. Zo zou er bijvoorbeeld in 2007 in de Gentse gemeenteraad zonder de steun van het Vlaams Belang geen meerderheid bereikt zijn om de hoofddoek in openbare functies te verbieden.

Deze ruime interpretaties vielen in de politieke discussie meestal samen met strategische en tactische vragen, vooral in (pre-) electorale periodes. Het cordon was bij de gemeenteraadsverkiezingen in 2006 een belangrijke factor in het electorale spel: het hielp kandidaten om zich politiek te positioneren. Mede hierdoor nam in de publieke opinievorming en waarneming de strategische positionering de plaats in van de principiële houding. "Daardoor worden de redenen waarom niet met extreemrechts wordt samengewerkt niet alleen verzwegen maar ook onderuitgehaald. Het politieke spel (...) doet niets af aan de ideologische onderbouw die (...) doorweegt: dat je niets met racisme wil te maken hebben", schreef Karel De Gucht in zijn boek *Pluche. Over de banalisering van extreemrechts*. Toch verdween de ethische motivatie naar de achtergrond. De ideologische onderbouw van het cordon werd vervangen door de banalisering en de normalisering van extreemrechts.

Ook na de uitspraak van het Hof van Beroep in Gent in 2004, waarbij drie verenigingen van het Vlaams Blok, 15 jaar na de eerste versie van het cordon, veroordeeld werden, bleven sommige politici van de rechterzijde en een aantal opiniemakers bij hun standpunt om samenwerking met extreemrechts niet langer uit te sluiten. Nochtans was de motivatie van het Hof omstandig, belangwekkend en inhoudelijk zeer duidelijk. Omdat "vreemdelingen op onweerlegbare en systematische wijze als zondebok worden bestempeld" en omdat ze "wetens en willens hebben aangezet tot haat tegen bepaalde bevolkingsgroepen. Niet enkel omwille van hun nationa-

liteit maar ook omwille van hun etnische afstamming, hun godsdienst en zelfs hun gewoonten en hun kledij”. Volgens het Hof “is dit aanzetten tot rassenhaat en niet het uitoefenen van de vrijheid van meningsuiting”. Het vonnis maakte echter inhoudelijk weinig indruk en de commentaren bleven strategisch van aard. De meest gebruikte argumentatie tegen het cordon werd nu de ‘verbrandingsstrategie’. Via het laten meespelen op gemeentelijk vlak zou het Vlaams Belang immers veel van zijn pluimen laten, inhoudelijk moeten inbinden en dus electoraal verliezen. “Ik ben al jaren tegen het cordon sanitaire omdat het contraproductief is. Extreemrechts krimpt pas als het in het water wordt gegooid”, zei de CD&V burgemeester van Schoten. De liberaal-populistische politicus Jean-Marie Dedecker sprak zich uit in dezelfde zin. Voor hem “is het cordon het maagdenvlies dat hen vrijwaart tegen de penetratie en de bezoedeling van de macht. Het Vlaams Belang heeft zo een alibi om zijn onbekwaamheid te verdoezelen”.

Nochtans hadden beiden het opiniestuk van Dave Sinardet en Sarah de Lange in *De Standaard* kunnen lezen, waarin de Antwerpse onderzoekers deze veronderstellingen als niet empirisch bewezen beschouwden. Meer zelfs als het gaat om het lokale vlak “tonen de vergelijkingen met andere landen aan dat, als extreemrechtse partijen goed georganiseerd zijn, ze vaak de kans grijpen om te bewijzen dat ze klaar zijn voor regeringsverantwoordelijkheid op nationaal vlak”. “De verbrandingsstrategie heeft niet alleen praktische bezwaren, maar ook morele”, schreef hun Antwerpse collega Cas Mudde. Volgens

hem getuigt het van weinig respect voor de burger als men gaat “besturen met een partij die (vermeend) geen goede ideeën en competent personeel heeft. De burger mag toch van politici verwachten dat zij het bestuur van het land of stad belangrijker vinden dan het verzwakken van een politieke concurrent”. En dan zwijgen we nog maar over de betwistbare maatregelen die een bestuursakkoord mét extreemrechts zou opleveren, zeker voor sommige bevolkingsgroepen. Dat laatste blijkt overigens wel duidelijk uit buitenlandse voorbeelden. Ten slotte zouden vooral CD&V en VLD ook hun eigen handen kunnen verbranden aan deze strategie, omdat binnen beide partijen veel mensen zich principieel blijven verzetten tegen een samenwerking met extreemrechts.

Hoe dan ook, het cordon sanitaire hield bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2006 stand. Meer zelfs, de verkiezingsuitslag was voor het Vlaams Belang, zeker in Antwerpen, teleurstellend. In 2007 heeft de partij zich meer geprofileerd met haar interne problemen dan met spraakmakende politieke acties. Over de verbrandingsstrategie wordt er nog weinig gesproken, en de discussies over het cordon branden in Vlaanderen op een laag pitje.

1.3. *Een balans*

Het cordon sanitaire wordt tegelijk overschat en onderschat. Het wordt overschat omdat er soms een reikwijdte aan gegeven wordt die het niet heeft, zeker in het buitenland en vooral in Nederland. Het cordon bepaalt immers niet dat de poli-

tieke discussie met extreemrechts best vermeden wordt of dat de problemen die deze partijen aankaarten verzwegen moeten worden. Het stelt wel dat er niet kan worden samengewerkt met een partij die wegens structureel racisme veroordeeld is. Er werd ook te veel van het cordon verwacht. Het kan niet beschouwd worden als de ultieme strategie om de electorale opgang van extreemrechts tegen te houden. De verkiezingsuitslagen wezen, althans in het verleden, op het tegendeel. Dat het cordon een verklaring is voor de electorale successen van het Vlaams Belang, zoals tegenstanders beweren, is echter ook nooit empirisch bewezen. En het tegenovergestelde is ook niet waar. In Nederland blijft Geert Wilders, ook zonder een cordon, spectaculaire peilingen en uitslagen behalen.

Anderzijds is het cordon ook onderschat. Het heeft het Vlaams Belang nochtans buiten de uitvoerende macht gehouden, ondanks de grijze zones die in gemeenteraden en parlementen soms werden bewandeld. En dat heeft gevolgen gehad, ook voor het Vlaams Belang, dat zijn electoraal succes politiek maar gedeeltelijk kon verzilveren. Het meest onderschatte aspect van het cordon is evenwel de motivatie die eraan ten grondslag ligt, namelijk de uitspraak van democraten dat ze ondanks hun meningsverschillen over één zaak niet van mening verschillen: dat je niet slordig omspringt met de fundamente van de democratie en met de grondrechten die daarmee samenhangen. In de politiek moet je soepel zijn, maar als het om de democratie gaat blijft enige halsstarrigheid noodzakelijk. Verkiezingen

kan je winnen of verliezen, maar de democratie mag je niet verliezen.

2. Cordon sanitaire: vloek of zegen?

Sarah de Lange, *doctoraatstudent aan de Universiteit Antwerpen*

Met de opkomst van Geert Wilders' Partij Voor de Vrijheid (PVV) is in Nederland het debat over een eventuele instelling van een cordon sanitaire rond deze partij losgebarsten. In dit debat wordt vaak verwezen naar België, het enige West-Europese land met een formele schutkring rond rechts-populistische partijen. Het Vlaamse cordon werd in 1989, kort na de electorale doorbraak van het Vlaams Blok (VB), opgericht. Middels het cordon beloven Vlaamse partijen geen politieke akkoorden af te sluiten of afspraken te maken het Vlaams Blok, "noch in het kader van democratisch verkozen organen op gemeentelijk, provinciaal, gewestelijk, nationaal, en Europees niveau, noch in het kader van verkiezingen voor de genoemde niveaus". Reden voor het cordon is "het feit dat het VB fundamentele democratische uitgangspunten en mensenrechten miskent". Sinds 1991 hebben ook de Waalse partijen een cordon rond het Front National (FN) gelegd. Zij stellen dat ze elk mandaat verkregen met stemmen van het FN zullen weigeren, omdat het FN een ideologie aanhangt die de democratische principes ondermijnt (*Le Soir*, 9 mei 1998). In veel andere West-Europese landen heeft er lange tijd een informeel

cordon rond rechts-populistische partijen gelegen. De Italiaanse *conventio ad excludendum* heeft bijvoorbeeld de Movimento Sociale Italiano (MSI) verschillende decennia buiten de regering gehouden. Ook de Centrum Democraten (CD) in Nederland en het Front National (FN) in Frankrijk waren of zijn omgeven door een informele schutkring.

De stelling die ik in dit stuk verdedig luidt dat het debat in Nederland over een cordon rond de PVV plaatsvindt op basis van stellingen die doorgaans eenzijdig, ongefundeerd en ondoordacht zijn. Deze stelling roept commentatoren en politici op om op geïnformeerde en genuanceerde wijze na te denken over de aanpak van rechts-populistische partijen en hierbij niet alleen te kijken naar electoraal gewin, maar ook de langetermijngevolgen van de aanwezigheid van rechts-populistische partijen in overweging te nemen.

2.1. *Stellingnames in het debat over het cordon zijn veelal eenzijdig*

Een eerste probleem is dat stellingnames in het debat over het cordon dikwijls eenzijdig zijn, omdat onevenredig veel aandacht besteed wordt aan de electorale gevolgen van het cordon. Verscheidene Nederlandse partijen beweren tegenstander van een cordon rond de PVV te zijn, omdat het deze partij electoraal in de kaart zou spelen. Het cordon zou rechts-populistische partijen in een slachtofferrol drukken of deze de mogelijkheid geven een dergelijke rol uit te spelen. Vanuit deze positie zouden deze partijen zich

gemakkelijk kunnen afzetten tegen gevestigde partijen en eenvoudig gebruik kunnen maken van een populistisch discours. Daarnaast zouden rechts-populistische partijen zonder uitzicht op regeringsverantwoordelijkheid allerlei loze beloftes kunnen maken, wat in de literatuur over rechts-populistische partijen *overpromising* wordt genoemd. Om deze stelling kracht bij te zetten wordt vaak beweerd dat rechts-populistische partijen die in de regering worden opgenomen zich juist verbranden aan de macht, omdat zij in een regering geen gebruik kunnen maken van dit soort electorale strategieën.

Naast electorale overwegingen horen democratische overwegingen echter ook een belangrijke rol in het debat over het cordon te spelen. De reden waarom een schutkring rond een bepaalde partij wordt gelegd is dat deze partij standpunten aanhangt die op gespannen voet staan met de principes van de liberale democratie. Meer specifiek kan gesteld worden dat rechts-populistische partijen vijandig staan tegenover minderheidsrechten, pluralisme, de vrijheid van associatie en de vrijheid van meningsuiting. Een cordon heeft in dit opzicht twee belangrijke functies. Ten eerste signaleert het aan kiezers en partijen dat rechts-populistische partijen zich buiten de democratische orde plaatsen door hun standpunten. Ten tweede belemmert het rechts-populistische partijen in de uitvoering van hun beleidsvoorstellen. Het cordon is dus ook een middel om liberaal-democratische waarden te waarborgen.

2.2. *Stellingnames in het debat over het cordon zijn veelal ongefundeerd*

Een tweede probleem is dat uitspraken over de electorale effecten van het cordon vaak niet gefundeerd zijn op empirisch bewijsmateriaal. De Belgische casus suggereert dat een cordon het electorale succes van rechts-populistische partijen niet kan stoppen. Initieel hoopten sommige politici in België hier wel op, omdat zij veronderstelden dat het cordon aan kiezers duidelijk zou maken dat deze partijen onacceptabel zijn en dat stemmen op deze partijen 'verloren' gaan. Bovendien zou het cordon spanningen in rechts-populistische partijen creëren tussen 'fundi's' en 'realo's', wat ook negatieve electorale effecten zou hebben. Er is echter geen overtuigend empirisch bewijs dat het cordon het electorale succes van rechts-populistische partijen ook daadwerkelijk versterkt heeft. Kiezersonderzoek toont aan dat het cordon weinig genoemd wordt als stemmotief, noch door kiezers die op gevestigde partijen stemmen, noch door kiezers die op rechts-populistische partijen stemmen. Daarnaast lijkt de electorale opmars van het Vlaams Blok / Belang in Vlaanderen op dit moment gestuit. Recente peilingen voorspellen zelfs een lichte teruggang in stemmenaantal voor de partij, dankzij of ondanks het cordon. Ook de electorale aantrekkingskracht van bijvoorbeeld het Franse FN is bij de laatste parlementsverkiezingen achteruitgegaan, terwijl het informele cordon rond deze partij onverminderd gehandhaafd blijft.

Ook voor de stelling dat rechts-opulistische partijen zich verbranden aan de macht is

er weinig empirisch bewijs. Deze stelling lijkt enkel gebaseerd op het intussen bekende lot van de Freiheitliche Partei Österreichs (FPÖ) en de Nederlandse Lijst Pim Fortuyn (LPF). Deze partijen gingen niet alleen electoraal ten onder als gevolg van hun regeringsdeelname maar desintegreerden ook als gevolg van de interne spanningen die hun deelname aan de uitvoerende macht teweegbracht. Er zijn echter ook genoeg tegenvoorbeelden te noemen van rechts-populistische partijen die wel tegen regeringsverantwoordelijkheid opgewassen bleken. Gianfranco Fini's Alleanza Nazionale (AN), Silvio Berlusconi's Forza Italia (FI) en Umberto Bossi's Lega Nord (LN) hebben bijvoorbeeld herhaaldelijk samen geregeerd zonder daar enige negatieve electorale gevolgen van te ondervinden. Pia Kjærsgaards Dansk Folkeparti (DF) en Carl I. Hagens Fremskrittspartit (FRP) hebben als regeringsondersteunende partijen juist garen gesponnen bij hun samenwerking met gevestigde partijen. Aan deze landelijke voorbeelden kan ook nog de casus van Jacques Bompard, de FN burgemeester van Orange, worden toegevoegd die in 2001 met een absolute meerderheid van de stemmen werd herkozen.

2.3. *Stellingnames in het debat over het cordon zijn veelal ondoordacht*

Een derde probleem in het debat over het cordon is dat veel argumenten tegen het cordon niet goed doordacht zijn. Er moet bij de beoordeling van de electorale effecten van het cordon rond het Vlaams Blok / Belang bijvoorbeeld terdege rekening

gehouden worden met allerlei contextuele factoren die specifiek zijn aan de Vlaamse casus. De Vlaamse situatie kan bijvoorbeeld niet los worden gezien van communautaire problemen en de federale staats- en politieke structuur. Ook dient in overweging genomen te worden dat de Vlaamse partijen veelal het debat met het Vlaams Blok / Belang uit de weg zijn gegaan, terwijl zij zich juist hebben gecommitteerd duidelijk te maken “waarin de democratische partijen van elkaar verschillen in de manier waarop zij de bekommernissen van de bevolking aanpakken”, dat zij “daartoe geen enkel probleem uit de weg willen gaan, ook niet als het door een partij geclaimd wordt als ‘haar’ thema”, en dat zij “standpunten innemen vanuit onze ideologie en het gemeenschappelijk belang, zonder dat overname van dit standpunt door het Vlaams Blok een doorbreking van het cordon sanitaire betekent”.³

Dit punt ligt met name in Nederland gevoelig. Na de moord op Pim Fortuyn claimden veel van zijn sympathisanten dat “de kogel van links kwam” en beschuldigden zij de gevestigde partijen van een klimaat waarin een politieke moord mogelijk was. Ook Wilders claimt met enige regelmaat dat hij wordt gedemoniseerd. In een column gepubliceerd op het weblog ‘Geen Stijl’ stelt hij: “De demonisering van mijn partij in het algemeen, en de schandelijke vergelijkingen met extreemrechts en het nazisme in het bijzonder zijn walgelijk, een belediging aan het adres van de PVV-kiezer en moeten onmiddellijk stoppen”. Ook academici en intellectuelen hebben herhaaldelijk de demonisering van Wilders aangeklaagd.

Het is cruciaal om vast te stellen dat een cordon niet gelijkstaat aan het doodzwingen van rechts-populistische partijen en zo het debat over een cordon rond de PVV breder te trekken. In Nederland wordt veelal verondersteld dat een cordon het onmogelijk maakt met rechts-populistische partijen in debat te gaan. Dit is absoluut niet het geval. Een partij die door middel van een cordon buiten allerlei executieve organen wordt gehouden, kan gewoon toegelaten worden tot het publieke debat. Niets houdt partijen tegen om een cordon rond rechts-populistische partijen te leggen en tegelijk te onderkennen dat deze partijen relevante problemen signaleren. Zij dienen enkel aannemelijk te maken dat de oplossingen die rechts-populistische partijen voorstellen om deze problemen op te lossen op grond van democratische overwegingen onacceptabel zijn. Om deze redenen betekent een cordon ook niet noodzakelijk een aantasting van de vrijheid van meningsuiting of de demonisering van rechts-populistische partijen of politici.

Wat betreft de stelling dat rechts-populistische partijen zich zouden verbranden aan de macht worden twee belangrijke zaken vaak vergeten. Ten eerste lijken niet alle rechts-populistische partijen op elkaar in termen van leiderschap, partijorganisatie en politieke ervaring. Met name rechts-populistische partijen die op deze punten geen sterk profiel hebben zullen moeite hebben met regeringsverantwoordelijkheid. Ten tweede hebben de meeste rechts-populistische partijen lessen getrokken uit het lot van het FPÖ en de LPF. Ze hebben herhaaldelijk bijeenkomsten belegd om

ervaringen uit te wisselen en strategieën te coördineren. Rechts-populistische partijen die nu in de regering stappen lopen daarom veel minder risico zich te verbranden aan de macht. De Lega Nord is in dit opzicht een interessant voorbeeld. De partij is erin geslaagd om zich in de tweede regering Berlusconi te presenteren als de 'oppositie in de regering' door haar populistische pijlen op instituties buiten de regering te richten (bijvoorbeeld de Europese Unie, de gerechtelijke macht, en de 'linkse' media).

Hetzelfde geldt overigens voor argumenten die betrekking hebben op het democratische gehalte van het cordon. Ook deze argumenten worden vaak onvoldoende doordacht. Vaak wordt gesteld dat de standpunten van rechts-populistische partijen gelegitimeerd zijn door de brede electorale steun voor deze partijen. Elke partij is echter gebonden aan de wettelijke beperkingen op de vrijheid van meningsuiting. Bepaalde standpunten van rechts-populistische partijen zijn in strijd met de basisbeginselen van de liberale democratie, ongeacht of kiezers deze standpunten onderschrijven of niet. Daarnaast dienen ook andere democratische overwegingen meegenomen te worden in het debat. Zo dient men zich af te vragen in welke mate een cordon op maatschappelijk draagvlak kan rekenen en op welke wijze een cordon de relatie tussen kiezers en gekozenen beïnvloedt. Ook dient men zich af te vragen welke impact een cordon heeft op het functioneren van de parlementaire democratie, bijvoorbeeld wat betreft de regeringsvorming, en de relatie tussen de regering en de oppositie.

Deze bijdrage is zeker geen pleidooi om onverkort een cordon rond de PVV in te stellen. De Vlaamse ervaring leert dat een cordon snel een eigen leven gaat leiden en het politieke debat gaat beheersen. Het is wel een pleidooi om te onderkennen dat een cordon een *ultimum remedium* kan zijn wanneer de PVV de principes van de liberale democratie met voeten blijft treden. Partijen zullen echter zelf de strategische voor- en nadelen van een cordon moeten afwegen tegen hun democratische principes. Om tot een dergelijke afweging te komen kan het nuttig zijn om te kijken naar de wijze waarop in andere West-Europese landen met rechts-populistische partijen wordt omgegaan. De focus dient hierbij echter niet alleen op Vlaanderen te liggen. De Vlaamse casus suggereert ten onrechte dat een cordon het debat met rechts-populistische partijen fnuikt en bijgevolg negatieve electorale effecten heeft. Een breder West-Europees perspectief toont echter aan dat verschillende strategieën verschillende voor- en nadelen hebben. Het is aan de Nederlandse partijen om deze op waarde te schatten en hun strategie ten opzichte van de PVV te bepalen.

3. Van cordon sanitaire naar een gegijzeld debat

Meindert Fennema, *hoogleraar politieke theorie en etnische verhoudingen aan de Universiteit van Amsterdam*

Als Belgen spreken van een cordon sanitaire dan bedoelen zij niet de afsluiting van een pesthaard van de rest van de wereld. Het gaat niet om quarantaine, systemati-

sche ontsmetting en andere maatregelen van bestuur die ervoor moeten zorgen dat de besmettelijke ziekte zich niet uitbreidt. In België is deze medisch-bestuurlijke term in zwang geraakt om een politieke strategie mee aan te duiden, met name afspraken tussen politieke partijen die moeten voorkomen dat het Vlaams Belang regeringsmacht krijgt. Die afspraken werden op 10 mei 1989 vastgelegd in een protocol, op voorstel van Agalev-partijsecretaris Jos Geysels. Dat protocol hield echter maar een paar weken stand. Pas nadat het Vlaams Blok bij de verkiezingen van 24 november 1991 ook nationaal doorgebroken was, werd een nieuw initiatief genomen. Op 19 november 1992 keurden alle Vlaamse partijen, het Vlaams Blok uitgezonderd, een resolutie goed waarin het zogenaamde 70-puntenplan inzake immigratie van het Vlaams Blok scherp veroordeeld werd wegens strijdigheid met de Europese Verklaring voor de Rechten van de Mens.

Men sprak af om op geen enkele wijze samen te werken met het Vlaams Blok / Belang zodat de partij alleen met een absolute meerderheid bestuursverantwoordelijkheid zou kunnen krijgen. Dat ging soms ver. Zelfs voorstellen waar andere partijen zich wel in zouden kunnen vinden worden niet gesteund als zij van het Vlaams Blok / Belang afkomstig zijn. Een dergelijk cordon sanitaire is tot nu toe vrij effectief geweest, dat erkent zelfs VB-voorman Filip de Winter. Maar is het ook democratisch? Formeel wel, althans zolang het cordon sanitaire zonder intimidatie tot stand komt of in stand gehouden wordt. Niemand kan in een democratisch bestel een partij dwingen samen te wer-

ken met een partij waarmee zij niet samen wenst te werken. In een democratisch bestel kan ook niemand gedwongen worden te discussiëren met mensen waarmee men niet wil discussiëren. Maar een cordon sanitaire heeft als nadeel dat het de tegenpartij diaboliseert en elke legitimiteit van haar standpunten ontkent. Het verbod op het Vlaams Blok / Belang is daarom mischien geen noodzakelijk maar wel een logisch uitvloeisel van deze strategie.

In Nederland heeft een dergelijk cordon sanitaire ook bestaan ten aanzien van de Centrubeweging. Zowel de Centrum Partij, de CP'86 als de Centrum Democraten (CD), die in 1985 door Janmaat is opgericht nadat hij uit de Centrum Partij was geroyeerd, zijn het doelwit geweest van een politiek en sociaal isolement. In Nederland ging men nog aanzienlijk verder dan in Vlaanderen: het werd de CP niet eens toegestaan om openbare vergaderingen te houden door middel van zaalafdrijving, dat wil zeggen dat anti-racisten, zodra zij lucht kregen van een bijeenkomst van één van deze partijen de zaaleigenaar belden en dreigden met tegendemonstraties, waarbij de veiligheid van het etablissement niet gegarandeerd kon worden. Datzelfde gold voor openbare manifestaties, waarbij de burgmeesters steevast overgingen tot een verbod, omdat zij zich gemakkelijk door antifascisten lieten overtuigen dat er openbare ordeproblemen zouden ontstaan. In 1986 leidde een tegenactie van antifascisten bij een bijeenkomst van CP'86 en CD ertoe dat het motel in Kedichem in brand vloog en de secretaresse van Janmaat, Wil Schuurman, een been verloor.

Pas in datzelfde jaar werd het de CD voor het eerst toegestaan een openbare manifestatie te houden, en wel in Zwolle. Maar toen greep de politie in en zou Janmaat uiteindelijk veroordeeld worden omdat hij gezegd had "Vol is vol", "Eigen volk eerst" en "Als wij aan de macht komen en de mogelijkheid hebben schaffen wij de multiculturele samenleving af". De rechtbank te Arnhem beschouwde die uitspraken als het aanzetten tot vreemdelingenhaat. Intussen is er in Nederland bijna geen politieke partij die het multiculturalisme nog durft te verdedigen en Geert Wilders gaat anno 2008 in zijn uitspraken aanzienlijk verder dan Janmaat ooit gedaan is.

Wat er in Nederland gebeurd is, is strijdig met de principes van de liberale democratie en heeft uiteindelijk geleid tot de spectaculaire opkomst van Pim Fortuyn en waarschijnlijk ook tot zijn ondergang. Tot zijn opkomst, omdat de Nederlandse kiezer te lang gegijzeld was door de demonisering van Janmaat *cum suis* waarvoor het anti-immigratiestandpunt van veel kiezers geen partijpolitieke bedding vond. Tot zijn ondergang, omdat diezelfde demonisering mogelijk heeft bijgedragen aan het besluit van Volkert van der Graaf om de verpersoonlijking van het kwaad uit onze samenleving te verwijderen.

Het cordon sanitaire is tot nu toe vooral gebruikt tegen bewegingen die – terecht of ten onrechte – met de Tweede Wereldoorlog geassocieerd werden. Omdat die associatie bij de jongere generatie steeds meer vervaagt, zal het cordon sanitaire in zijn oude vorm langzaam verdwijnen. Dat zal van twee kanten komen. Niet alleen

de linkse jongeren, maar ook de militanten van het Vlaams Belang hebben steeds minder herinneringen aan de oorlog en beschouwen zich niet meer als dragers van de fascistische tradities waar de oprichters van het Vlaams Blok voor stonden.

Wat blijft is echter de menselijke neiging om politieke meningsverschillen te verabsoluteren en de tegenstander te demoniseren. "En politique", schreef Alexis de Tocqueville ooit, "la communauté des haines fait presque toujours le fond des amitiés". Maar haat is geen goede motivatie om met tegenstanders in debat te treden. En als men de tegenstander percipieert als Het Kwaad, dan is een debat niet alleen onnodig maar zelfs gevaarlijk.

Er is een opvallende continuïteit tussen de bewegingen die tien jaar geleden de vreemdelingenhaat wilden uitbannen door racistische partijen te verbieden en uit te drijven en bewegingen die nu met dezelfde intensiteit afvallige moslims als Ayaan Hirsi Ali en Afshin Ellian bestrijden omdat zij islamofob zijn. Het rationele argument van de tegenstanders van Hirsi Ali en Ellian is helder. Zij houden de islam ten onrechte verantwoordelijk voor wreedheden die misschien wel uit zijn naam bedreven worden, maar die beslist niet inherent zijn aan die godsdienst. Misschien hebben zij daar wel gelijk in. Wat mij verbaast is niet het meningsverschil, maar de haat waarmee de antiracistische bewegingen hun tegenstanders bestrijden. Een dergelijke haat kan ik mij bij de radicale moslims heel goed voorstellen. Zij voelen zich immers in hun religieuze overtuiging aangetast. Maar die haat is minder

begrijpelijk bij de links-radicalen die zelf niet religieus zijn – en al helemaal niet islamitisch – en die in het atheïsme van Ayaan Hirsi Ali niettemin een vreselijk gevaar zien voor de moslims in Nederland en België. Het democratische debat, daar ben ik van overtuigd, laat zich moeilijk voeren met mensen die elkaar ten diepste haten, want zo'n debat is altijd gericht op een compromis waarin beide partijen zich ten minste gedeeltelijk in kunnen vinden. Waar partijen uitsluitend geïnteresseerd zijn in elkaars vernietiging is een debat zinloos. Dan telt op zijn best slechts de macht van het getal of op zijn slechtst het aantal geweren.

De Jihadisten zijn in Nederland politiek gezien buitengewoon effectief geweest. Sinds de moord op van Gogh is Nederland angstig en verdeeld geraakt. Zijn film, *Submission I*, is sinds die moord nooit meer vertoond (op internet is de film wel beschikbaar). Ayaan Hirsi Ali, ooit onze voorvechtster van het vrije woord, is door haar burens haar huis uitgezet (uit puur economische motieven, waarvoor de rechter gevoelig bleek) en vervolgens door haar toenmalige partijgenote Rita Verdonk het land uit gejaagd. Voor haar veiligheid staat niemand meer in: de Amerikanen niet omdat die vinden dat ze zelf maar een geweer moet kopen, het Nederlandse parlement niet omdat ze in Amerika verblijft. Vanwaar die onverschilligheid en soms zelfs haat jegens mensen als Hirsi Ali en Ellian? Dat heeft mogelijk te maken met de heftige reacties van sommige moslims en de doodsb bedreigingen aan het adres van Hirsi Ali en Ellian. Die bedreigingen hebben niet alleen grote invloed

op de slachtoffers zelf (men leze op dit punt de autobiografie van Ayaan Hirsi Ali, *Mijn Vrijheid*), bedreigingen tasten ook het publieke debat zelf aan.

Terwijl in Vlaanderen het cordon sanitaire van de politieke correctheid nog recht overeind staat, is Nederland in de ban van de angst, die gevoed wordt door terroristische aanslagen. Het democratische debat wordt in Nederland niet meer belemmerd door het cordon sanitaire, maar door de bedreiging die uitgaat van het moslimextremisme. Iedereen lijkt in de ban van de haat en die haat richt zich niet alleen tegen moslims maar ook tegen de slachtoffers van het moslimradicalisme. *Blaming the victim* werd dat vroeger wel genoemd.

Uitleiding

De rol van het cordon sanitaire in de hedendaagse democratie is een bewogen onderwerp. Zoals uit alle bijdragen aan dit symposium blijkt, raakt een discussie over dit onderwerp de fundamenteën van de democratie en de rechtsstaat. We vroegen de drie deelnemers aan het symposium kort te reageren op elkaars stellingnames. In deze korte uitleiding proberen we, samen met de drie auteurs, een paar raakvlakken te identificeren.

Over één fundamenteel punt bestaat overeenstemming: een cordon sanitaire is niet ten principale ondemocratisch. Als het cordon sanitaire niet meer is dan een afspraak van politieke partijen om geen regering of bestuur te vormen met een

bepaalde partij, dan is daar in democratische zin niets op af te dingen. Zolang deze uitsluiting van executieve rollen niet gepaard gaat met het ontzeggen van de toegang tot het democratische debat, kan er geen sprake zijn van een ondemocratische gang van zaken.

Jos Geysels benadrukt in zijn bijdrage dat de grondslag van het cordon voor hem vooral een principiële zaak is en geen strategische. Samen met Sarah de Lange wijst hij op de onduidelijkheid die in het debat sluipt wanneer het cordon louter vanuit politiek-strategische redenen wordt bekeken en geanalyseerd. Waar Geysels juist wijst op de beperkte draagwijdte van het cordon sanitaire en de misverstanden die hierover bestaan in Nederland, oppert Fennema dat het van belang is de gevolgen van een cordon mee te wegen in de beoordeling van het democratische karakter van deze maatregel. Hij betoogt dat een cordon sanitaire doorgaans resulteert in het diaboliseren van de tegenstander, waardoor een democratisch debat vrijwel onmogelijk wordt. Hoewel door het cordon geen partij de toegang tot het debat wordt ontzegd, leidt een cordon in de praktijk tot het dopen van het democratische debat.

In zijn reactie laat Fennema weten het ten diepste oneens te zijn met het uitsluiten of verbieden van een politieke partij vanwege het zaaien van haat. "De meeste veroordelingen van de voormannen van de vroege arbeidersbeweging rond de vorige eeuwwisseling waren juridisch gestoeld op een of ander haatzaai artikel", zo stelt hij. "En haat zaaiden deze oude socialistten zeker. Wie tot de klasse der gehate ka-

pitalisten behoorde, kon zich maar beter bergen. Ook de Indonesische nationalistten werden veroordeeld wegens opruiing en haatzaaien. Dat gold in het bijzonder voor de veroordeling van de Indonesische nationalist Soekarno op 21 december 1930 in Batavia. Soekarno werd ten laste gelegd dat hij haat gezaaid had tegen het koloniale gouvernement".⁴ Om deze redenen moet volgens Fennema niet racisme, maar slechts discriminatie op grond van racistische opvattingen of theorieën strafbaar gesteld worden.

Alle drie de auteurs benadrukken dat een vergelijking tussen de Vlaamse en Nederlandse context mank loopt. De uitwerking van het cordon is behoorlijk verschillend: in Vlaanderen werd nooit een partij verboden, in Nederland wel; in Vlaanderen bestaat het cordon na 20 jaar nog steeds zoals voorheen, in Nederland is discussie na de doortocht van de Centrum Democraten gaan liggen, maar waait ze sinds kort weer op. Sarah de Lange wijst in haar reactie daarenboven nadrukkelijk op het belangrijke verschil tussen de geviseerde rechts-populistische partijen: "Enerzijds is er een goed georganiseerde partij (het Vlaams Belang) geleid door een competent trio dat een uitgewerkt programma presenteert en diepe historische wortels heeft. Anderzijds is er een slecht georganiseerde partij (de Centrum Democraten) geleid door een man gespeend van enig charisma dat slechts enkele losse punten naar voren brengt zonder deze te integreren in een coherent programma." Met slechts twee casussen voorhanden is dus enige voorzichtigheid aangewezen bij het voorspellen van wat een eventueel cordon

voor effect zou hebben op de Partij van de Vrijheid van Geert Wilders.

Ook Jos Geysels merkt op dat de voorstanders van een cordon in Nederland zich best niet te veel baseren op de Vlaamse ervaring. De Nederlandse observatie dat het Vlaams Belang nooit uitvoerende mandaten heeft kunnen bekleden, zou immers tot een overschatting van de kracht van het cordon kunnen leiden. Een cordon is niet de ultieme, laat staan de enige strategie om extremistische partijen te bestrijden. Het blijft essentieel een afspraak onder politieke partijen om geen samenwerking, onder welke vorm dan ook, aan te gaan met een politieke partij die de fundamentele democratische uitgangspunten van onze politieke systemen niet aanvaardt. Samen met Sarah de Lange stelt Jos Geysels nadrukkelijk dat dit niet impliceert dat men het debat niet mag aangaan met extremistische partijen. Integendeel, de deelnemers aan het cordon zijn het per definitie aan zichzelf en aan de samenleving verplicht om duidelijk te maken op welke manier zij fundamenteel andere antwoorden hebben op de problemen die ook door de extremistische partijen worden aangekaart.

Maar het democratische debat kan worden gefnuikt door angstgevoelens en demonisering van de tegenstander, stelt Fennema. Hij trekt de discussie over het cordon vervolgens breder en brengt de strijd tegen extreemrechts in Vlaanderen in verband met de strijd tegen zogenaamd afvallige moslims in Nederland. Die strijd werd en wordt gevoerd door totaal verschillende groepen, maar die hebben, zoals ook

Sarah de Lange beaamt, wel raakvlakken. “Het rechts-populisme van de CD, de PVV en het VB heeft raakvlakken met de manier waarop andere extremistische bewegingen (bijvoorbeeld antifascisten en moslimextremisten) een uitdaging vormen voor de liberale democratie”, schrijft ze in haar reactie. “Deze raakvlakken situeren zich op een abstract niveau, dat wil zeggen dat deze bewegingen gemeen hebben dat zij bepaalde kernwaarden van de liberale democratie proberen te ondergraven zonder dat zij direct concrete inhoudelijke overeenkomsten vertonen. Elk van deze bewegingen probeert bijvoorbeeld de vrijheid van meningsuiting van de eigen groep te verabsoluteren, terwijl zij de vrijheid van meningsuiting van haar tegenstanders ontkent.” Haar conclusie is dat de bestrijding van extremisme tout court, vanuit welke hoek dan ook, geen zaak is van politieke partijen alleen, maar ook van gerechtelijke instanties, middenveldorganisaties en het grote publiek. Het polariserende effect dat dergelijke bredere maatschappelijke initiatieven kunnen hebben zorgt juist voor het noodzakelijke debat over de grenzen aan de vrijheid van meningsuiting, zo stelt ze. De Lange besluit haar bijdrage dan ook met de opmerking dat een cordon sanitaire “een *ultimum remedium* kan zijn voor een partij die de principes van de liberale rechtsstaat met voeten blijft treden”. Fennema vraagt zich af wat De Lange precies bedoelt, omdat “enig voorbeeld van deze vergaande beschuldiging aan het adres van Wilders c.s. ontbreekt”.

Deze discussie tussen academici lijkt illustratief voor de sterke posities die worden

ingenomen op dit thema. In een veranderend politieke landschap zullen discussies zoals deze over het cordon sanitaire noodzakelijkerwijs de fundamenten van de democratische rechtsstaat verkennen en toetsen, die hierdoor gelijktijdig versterkt worden.

Noten

1. In 1992 (n.a.v. het eerste 70-puntenprogramma van het Vlaams Blok) en in 1997 (n.a.v. het internationaal jaar tegen racisme) werden in het Vlaams Parlement resoluties aangenomen die vooral de motivering voor het cordon actualiseerden en bevestigden. De latere versies van en acties rond het cordon waren geen initiatief van politieke

partijen maar van organisaties en samenwerkingsverbanden van het progressieve middenveld, zoals Charta en VAKA-Hand in Hand.

2. De nationale verkiezingen van 24 november 1991 staan in de Belgische politieke geschiedenis geboekstaafd als 'zwarte zondag'. Hiermee wordt verwezen naar de eerste belangrijke overwinning van het rechts-populistische Vlaams Blok.

3. Deze tekst is een onderdeel van het Charter voor de Democratie dat de Vlaamse partijen in 2000 hebben ondertekend.

4. Meij, Jan M. de (2004). *Geen daden maar woorden. Koloniale uitingsvrijheidprocessen en de naweën daarvan*. Amsterdam.